

Марта Ивайлова. Женски божества в големите прорицалища Делфи и Додона. Гея, Диона и Темида

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
София, 2015. 167 стр.

В морето от литература, окачествявана като „интердисциплинарна“, разглеждаща въпроси, проучвани от столетия от различни гледни точки и все пак неполучили своите категорични отговори, изключително внимание заслужава книгата *„Женски божества в големите прорицалища Делфи и Додона. Гея, Диона и Темида“*. Авторката Марта Ивайлова е бакала-

вър по класическа филология, магистър по антична литература и култура и доктор по филология в СУ „Св. Климент Охридски“. От 2013 г. е главен асистент в Катедрата по класическа филология. Преподавателската ѝ работа обхваща курсове по старогръцки език и старогръцка култура и религия.

Омагьосващата култура на Древна Гърция; нейните храмове, светилища, митология, празници и религия са интригували големите умове в модерната наука от няколко столетия. Представената книга е четиво както за специалисти от различни полета на академичното познание – антропология, културология, археология, класическа филология, епиграфика, антична литература и др., така и за изкушените от темата за религията, ритуалите и предсказателните практики неспециалисти. Тази „интердисциплинарност“ може би е породена и от факта, че авторката е класически филолог – човек, снабден с познания в най-различни области на хуманитарните науки, но най-вече въоръжен с едно рядко за днешното време познание: класическите езици на изворите – старогръцки и латински. Това познание е позволило на младата изследователка обективно и задълбочено да се впусне в проучването на една интригуваща, привлекателна и изискваща солидна подготовка територия. Авторката е съумяла да превърне академичната тема на своята книга в четивен наратив, който радва и с достойността на ювелирната си литературна стойност.

Произведението е конструирано в няколко части: предговор, който разяснява намеренията, изминатия път и методите на работа на авторката; пространен увод, умело въвеждащ читателя в естеството на проблематиката; три глави с отделни подзаглавия, всяка от които посветена на отделно женско божество (Гея, Диона, Темида), и заключение. Изследването завършва с библиография от 270

единици на български, английски, руски, немски и гръцки език, която включва и библиографски източници от етнологията и фолклористиката – например изследването на Милена Беновска от 1995 г. „*Змеят в българския фолклор*“.

В разрез с все по-гърсената маниерност и „модерност“ в разработките на много млади изследователи, особено внимание предизвиква експлицитното заявление на Ивайлова в предговора на книгата, че въпреки концентрацията на нейното изследване върху женски божества, фокусът на внимание не пада върху тяхната женска природа и същност. По тази причина тя категорично не желае формулировката на заглавието – „Женски божества в големите прорицалища Делфи и Додона. Гея, Диона и Темида“ – да се разбира *като обещание за едно изследване в областта на т.нар. Gender Studies и не би следвало в нея да се търсят подобни аспекти.* (стр. 7)

Ивайлова е подходила многопластово към една недостатъчно изследвана в България тема: прорицалищата в древна Гърция и техните божества. След блестящите монографии на проф. Богдан Богданов – „*История на старогръцката култура*“ от 1989 г., „*Орфей и древната митология на Балканите*“ от 1991, „*Старогръцката литература*“ от 1992, „*Литературата на елинизма*“ от 1999 г. и др., които претърпяха и по-нови издания, това академично поле като че ли няма достатъчно ярки заглавия у нас.

Още в обстойния увод читателят е въведен в проблематиката по един добре структуриран и последователен начин. Проследява се естеството на проблема от общата гледна точка на политеистичната старогръцка религия и мястото на прорицалищата в нея; отделните божества, техните култове и влияния и различните им функции в хода на времето; въвеждането на нови божества и необходимостта от това. Голямо внимание се обръща на начина, по който се приемат нови божества от други светилища и създаването на митове с етиологичен характер.

Втората част от увода ни запознава с историята на научните изследвания и публикации относно старогръцките богове, култове и митове; ритуалните практики и свързаните с тях свещенослужители; празниците; представите за живота след смъртта и т.н. В историческия преглед на проучванията са включени по-големите и цялостни изследвания, в които се засяга въпросът за мястото и функциите на Гея и Темида в Делфи и на Диона и Темида в Додона. Ивайлова не просто изрежда в хронологичен план различните научни изследвания, а анализира и изразява съгласие или отлики с основните тези на авторите. Анализът на академичните изследвания започва с „*Histoire de la divination dans l'antiquité*“ на Bouché-Leclercq, първото модерно голямо научно изследване, чиято тема е мантиката през Античността, създадено през 1879–1882 г. Наблюденията на авторката са, че Bouché-Leclercq се опира най-вече на сведенията от античната литература и в по-малка степен на археологическите свидетелства, като понякога прави съпоставка и с други култури и религии. Сред най-ранните проучвания са също и имената на L. R. Farnell – „*The Cults of the Greek States*“,

1896–1909 г. и J. E. Harrison – авторка, принадлежаща към т.нар. ритуалисти от Кеймбридж – „*Themis: A study of the Social Origins of Greek Religion*“ от 1912. Анализът на многобройните публикации до момента завършва с изследването от 2010 г. „*Delphi and Olympia. The Spatial Politics of Panhellenism in the Archaic and Classical periods*“ на британския изследовател M. Scott.

В края на този обзор читателят е улеснен допълнително от обобщения анализ на цялата спомената литература. Авторката проследява развитието на основните тези и научни твърдения, изоставянето на стари възгледи и създаването на нови методологии спрямо проблематиката. Най-общо тя откроява два различни периода на академичен подход: до края на 80-те години на XX век, когато учените, които изследват светилищата с оракули в Делфи и Додона и които засягат присъствието на Гея, Диона и Темеда там, почиват като цяло на една обща, превърнала се в традиционна концепция. Тя се онася преди всичко до приемането на идеята за ранна (микенска) култова активност в двете светилища, която е свързана с женски божества на Земята. (стр. 30) През втория период на подхода към тази проблематика, вследствие на непрестанно увеличаващата се информация от археологическите разкопки, според авторката учените стават много по-критични, много по-внимателни и предпазливи в своите твърдения...Представата за това, че митовете са отражение на историческата действителност се изоставя. (стр. 31)

На тази солидна база Марта Ивайлова заявява и основната цел на своето изследване, неговия обект и приложената методология: *Ето защо въз основа на цялата известна до момента информация за тях – както от изворите, така и от съвременните изследвания, сега обект на един по-критичен нов прочит, и предвид новите резултати от археологическите и епиграфските проучвания, ще бъде направен опит за съставяне на една по-цялостна картина за характера и ролята на тези три женски божества – Гея, Темеда и Диона, с оглед на появата и функциите им в двете най-големи и прочути светилища с оракули в гръцкия свят...Проучването на тези проблеми ще доведе до изясняването не само и единствено на конкретната роля и функции на фигурите на Гея, Темеда и Диона в Делфи и Додона, но ще хвърли повече светлина върху начина, по който функционират култовете на божествата изобщо – как те се появяват, как се приспособяват и развиват в една нова обществено-религиозна среда. (стр. 31–32)*

В частта, посветена на Гея, която обхваща и най-голям обем от изследването, са разгледани обстойно темите за функциите на богинята и нейния култ, епитетите, които се употребяват спрямо нея, произхода на култа и връзката ѝ с други женски божества. Освен с плодородието, като всяко хтонично божество Гея се свързва и с опасни и разрушителни сили и е майка на чудовищни гибелни създания. („Богината на Земята. Култ, характеристика и функции“) Ивайлова запознава читателя и с ролята на Гея при даването на предсказания за бъдещето, проследявайки космогоничния мит, най-вече чрез анализ на произведението

на Херодот „Теогония“. Авторката твърди, че *образът на Гея се явява главно в митовете за създаването на света и боговете и установяването на божествения ред...Ето защо ролята ѝ на профетична богиня е важна именно на този етап – на оформяне и постепенно стабилизиране на световния ред.* (стр. 39) Според авторката, когато космогоничните процеси на съзидание и организиране са завършени, напътствията на Гея вече не са нужни.

Дадени са сведения и за ранната история на селището и светилището Делфи, в подзаглавието „Делфи. Ранна история“. Тук интерес представлява изследването на допитванията до оракула, като компетенциите му по думите на авторката излизат далеч отвъд религиозната сфера и се простират и над колонизацията и тиранията в Древна Гърция, законодателната и правна дейност, основаването на нови градове и др. Ивайлова обръща внимание също на учредяването на Питийските игри в Делфи, по модела на състезанията в Олимпия, както и на издигането на редица съкровищници в светилището. Тя допуска, че длъжността на Пития е въведена в оракула към средата на VI век пр. Хр. като част от реорганизация след превръщането му в общогръцко светилище. В подзаглавието „Гея и Делфийският оракул“ Ивайлова преразказва мита за предишните притежатели на Делфийския оракул, базирайки се на пролога към трагедията на Есхил „Евмениди“. Тя проследява и различни научни хипотези, анализиращи този мит. Следващите гледни точки на авторката се концентрират върху археологическите доказателства – в подзаглавието „Гея и Делфийският оракул според археологическите свидетелства“ и върху литературните извори – в подзаглавието „Ранната история на Делфийския оракул според литературните извори“. Тя се спира на сведенията от „Илиада“ и „Одисея“; Алкеевия и Омиевия химн към Аполон; „Хоефори“ на Есхил. Обособената част „Култът към Гея и пропагандата на Делфийския оракул“ е последвана от добре обосновано заключение, на базата на направените от авторката наблюдения. Според нея не би трябвало Гея да се смята за първата притежателка на Делфийския оракул, поради липсата на каквито и да било археологически, епиграфски и литературни свидетелства, свързани с нея, от времето преди началото на V век. *Култът ѝ навярно е въведен в края на VI или началото на V век пр. Хр. по идеологически и политически причини.* (стр. 73) Частта на книгата, посветена на Гея, е допълнена и от изследване на оракула на богинята в Олимпия (“Оракулът на Гея в Олимпия“ – стр. 74–82) и оракула край Егира (“Оракулът на Гея край Егира“ – стр. 82–86)

Подобен систематичен подход, съчетаващ различен литературен и археологически материал, е приложен и в другите две основни части на книгата. Главата, наречена „Диона“, включва кратко описание на същността и функциите на самата богиня и разпространението на нейния култ. Следват подзаглавията „История на светилището в Додона“; „Теории и хипотези, свързани с ранния култ към Земята в Додона. Култът към Диона“; “Процедурата на гадаене в Додона. Оловните пластини“ и „Място и роля на Диона в Додона“. Интересен е

опитът за реконструкция на процедурата за гадаене в Додона, базиран на сведения от Омир, Есхил и Платон – по отношение на жреците, наречени *selloi*. Авторката споменава и сведения от Херодот, Софокъл и Страбон, както и редица изображения от различни места в Гърция. На тази база тя възпроизвежда техниките на гадателския процес на оракула, въпреки че смята категоричното му изясняване за проблематично. *Техниките биха могли условно да се обединят въз основа на факта, че предполагат разкриване на бъдещето чрез индуктивен метод и по-конкретно чрез интерпретиране на звуци, които, възприемани слухово, са тълкувани като предвестници на бъдещето.* (стр. 111) Най-добре документиран се оказва методът на гадаене, при който се използват оловни пластини, върху които са изписани въпросите към оракула, като един директен начин за допитване до него. Въпросите, както обяснява Ивайлова, са формулирани така, че да могат да получат отговор „да“ или „не“. Питащият е записвал въпроса върху малка оловна пластина, която била навивана така, че да не се вижда съдържанието. *Разнообразието на диалекти и азбуки, особеностите на ортографията и начинът на изписване предполагат, от една страна, че желязеците да се допитат до Зевс и Диона са били от различни части на гръцкия свят, а от друга, че всеки човек сам или може би с помощта на писар роб е изписвал въпроса си.* (стр. 112) Авторката приема за вероятно, че въпросите се събирали в съд и били изтегляни от жрица, а в друг съд се поставяли камъчета или бобени зърна, маркирани така, че едните да означават положителен, а другите – отрицателен отговор. Жрицата изтегляла пластина с въпрос от единия съд, а от другия – съответния отговор.

Последната глава от книгата е посветена на Темида и се състои от осем подзаглавия, които разглеждат богинята като персонификация на социалния ред, обичая и правото и като профетична богиня в мита; изследва се ранният култ към Темида; връзката ѝ с Делфийския оракул, със светилището в Олимпия и с прорицалището на Зевс в Додона. Ивайлова трърди, че божествата-персонификации в ранно време са малко на брой, тъй като обожествяването на идеи е присъщо като цяло чак за времето на Елинизма. Тя ни дава и добър етимологичен анализ на името на богинята от съществителното *themis*, произлизащо от глагола *tithemi* – „полагам, разполагам, установявам“. Най-общо авторката го превежда като „нещо установено, нещо, което има установен ред, обичай, право, закон“. Вещо се проследява значението на името в Омировия епос, „*Алкеевия химн към Аполон*“ и „*Омировия химн към Аполон*“. Заключение от този етимологичен анализ е: *Фактът, че една и съща богиня съвместява themis и в божествен, и в човешки план покзва, че двете значения на themis се допълват и вървят заедно.* (стр. 123) Убедително и задълбочено се изведени доказателствата за профетичната функция на богинята и връзката ѝ с големите гръцки светилища в Делфи, Олимпия и прорицалището на Зевс в Додона.

Заключението в края на изследването е като че ли малко по-пространно и многословно, отколкото предполага едно очакване за ясни и експлицитни изво-

ди. Авторката обобщава, че в Делфи и Додона с култа на основното мъжко оракулно божество се обвързва по едно женско божество, присъствието на което има за цел да подсили валидността и авторитета на неговите съвети и предсказания, да спомогне за разширяването на неговото влияние и да легитимира изключителното му право – на него и на неговия оракул, да постановява реда сред хората. (стр. 156)

Ивайлова категорично твърди, че присъствието и значението на Гея, Темида и Диона в прорицалищата на Делфи и Додона не трябва да се смятат за първоначални, а тяхното въвеждане и ролята им се дължат на социално-политически фактори и на съперничеството между двете светилища. Проучването на мястото и ролята на богините там дава възможност да се състави цялостна представа за начина, по който функционират и се развиват големите светилища в контекста на религиозния живот на Гърция от Класическата епоха.

Задълбоченият поглед на Марта Ивайлова върху литературата и културата на старогръцката античност; завидната виртуозност, с която борави с античните свидетелства; чистият изказ и богатата библиография в края на книгата я превръщат в сериозна и категорична заявка за присъствие в полето на съвременните академични изследвания не само за българската, но и за международната научна литература.

д-р Силвия Георгиева,
Главен асистент в ЮЗУ „Неофит Рилски“
E-mail: silvia_gd@yahoo.com